

kong Hans' og – især – Christiern II.s forvaltning til fordel for kongemagten, men på bekostning af adelens og – specielt – kirkens privatøkonomiske interesser i lensadministrationen. Undersøgelsen er særdeles velunderbygget, men mon ikke den burde kunne suppleres af tilsvarende studier over vekselspillet mellem adelsreaktionen og kongemagtens forsøg på at gøre sin autoritet gældende under Frederik I; både regnskabsmaterialet og Vincens Luges og Esge Billes korrespondancer skulde give rige muligheder for en sådan kontraststudie.

E. Ladewig Petersen

Knut Mykland: Skiftet i forvaltningsordenen i Danmark og Norge i tiden fra omkring 1630 og inntil Frederik den tredjes død. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 1974. 106 s. N.kr. 28,50.

I den endnu meget sparsomme, danske forvaltningshistoriske litteratur tilkommer der Knut Myklands nu tyve år gamle konkurrenceafhandling en central plads, først og fremmest på grund af bogens kraftige strukturering og nyfortolkning af det tilgængelige aktmateriale. I sin grundkonception går Knut Mykland ud fra et principielt modsætningsforhold mellem kongemagt og adelsvælde, hvori forvaltningsordenen gav adelen praktiske garantier for overholdelse af håndfæstningernes privilegiesystem. At adelens stilling ved 1630 alligevel var svækket i forhold til kronen beror på, at lensstyret ikke længere magtede sine opgaver på grund af samfundets sociale differentiering og økonomiske vækst, statsmagtens og statsopgavernes vækst; den nye tids krav lod sig kun løse på rigsbasis af centraliserede og specialiserede forvaltningsorganer. De nødvendige reformer blev vel forsinket af 'adelspartikularismens' forsøg på decentralisering i 1640'erne, men gennemføres efter tillob i 1650'erne af den nyetablerede enevælde.

En egentlig anmeldelse forbyder tidsafstanden. At bogen, som hidtil kun har foreligget i stencilerede udgaver, skæmmes af urimeligt mange trykfejl er naturligvis underordnet i forhold til dens hovedfortjeneste, dens moderne og realistiske problemformuleringer. Kombineret med den løbende, internationale diskussion vil den givetvis kunne bringe grundlæggende impulser for en ny forskningsindsats, ikke mindst måske fordi den danske enevælde (uanset hvorfra retningslinierne til forvaltningsreformerne er hentet) fik en så rigoristisk udformning, at den også på europæisk plan fik en særstilling.

E. Ladewig Petersen

Fridlev Skrubbeltrang, udg.: M. H. Løvenørns hoveridagbog 1795–1797. Bol og by. Meddelelser fra Landbohistorisk selskab 7. Landbohist. selsk., Kbh., 1973. 117 s. 22,50 kr.

Et af de største problemer, som statsmagten i landboreformtiden søgte at løse, var spørgsmålet om en regulering af gårdmandshoveriet på de private godser.

Som følge af plakaterne af 24. juni og 23. december 1791, der indbød godsejere og deres bønder til at indgå frivillige foreninger om hoveriet, nåede man på mange godser frem til etablering af sådanne foreninger uden indblanding fra offentlige myndigheder. Alligevel blev der et betragteligt antal godser tilbage, hvor det ikke havde været muligt for parterne at komme overens. Ved plakat af 5. juni 1795 bestemtes det, at rentekammeret skulle udnævne hoverikommissioner – en for Jylland og en omfattende Fyn og Sjælland med mindre øer – som skulle foretage undersøgelser på de resterende godser og enten ved mægling eller ved kendelse fastsætte hoveriet i hvert enkelt tilfælde. I denne

plakats kølvand fulgte forskellige rentekammerordrer angående de nærmere retningslinjer for kommissærernes fremgangsmåde.

Den sjællandsk-fynske hoverikommissionens mest fremtrædende medlemmer omfattede baron C. M. H. Løvenskiold til Løvenborg, fra 1781 amtmand for Holbæk amt og fra 1783 tillige for Kalundborg, Sæbygård og Dragsholm amter, J. H. Selmer, senere amtmand for Bratsbjerg og Vejle amter, samt A. Aschlund, inspektør på krongodset i Ods herred. Som sekretær for kommissionen udpegedes Chr. Rothe, fuldmægtig i rentekammerets sjællandske landvæsenskontor.

Til forskel fra hoverikommissionernes officielle protokoller er baron C. M. H. Løvenskiolds dagbog over kommissionsarbejdet en privat frembringelse og ganske enestående i sin art. Dagbogen findes i slægten Løvenskiolds private arkiv, i dette tilfælde en del af Løvenborg godsarkiv, som opbevares i Landsarkivet for Sjælland m. m.

For videre omtale af selve hoveridagbogen skal der knyttes et par bemærkninger til denne publikations nyttige annotationsapparat. Dr. Skrubbeltang har lagt et stort arbejde i at give læseren en baggrund for forståelsen af hoveridagbogens oplysninger. Der indledes med en oversigt over danske hoveriforhold, især for tiden 1767-1800, der i sig selv har betydelig værdi; man finder nemlig her en kyndig gennemgang af et problemkompleks og samtidens forsøg på at løse det, der hidtil ganske har været savnet i den landbohistoriske litteratur.

Udgiferen peger under denne gennemgang på de vanskeligheder, som nutidens landbohistorikere står overfor, når det drejer sig om at løse spørgsmålet om omfanget af det faktisk udførte hoveri på de private godser, bl. a. i tiden op til landboreformerne, hvor kildematerialet i hvert tilfælde synes at vise en tendens til voksende hoveribyrd.

Ved indledningen til landboreformerne og i årene, der fulgte, rådede hos Chr. D. Reventlow og flere andre reformivrige politikere den opfattelse, at landets bønder efter stavnsbåndsløsningen måtte være i stand til at indgå frie kontrakter om hoveriet med deres herskaber og vel at mærke kontrakter, som ikke kom til at overstige deres kræfter på længere sigt. Hoverikommissionernes medlemmer kom imidlertid under deres virksomhed som helhed til at anlægge et mere pessimistisk syn på bøndernes evner til at overskue forpligtelser, som var indgået under en fri kontrakt med godsejerne. De erfaringer, hoverikommissionerne høstede, fik betydning for den videre hoverilovgivning og udmøntedes i hoveriforordningen af 1799, der fastslog, at alt gårdmandshoveri fremdeles skulle være og forblive bestemt.

Efter hoverioversigten følger et biografisk afsnit om C. M. H. Løvenskiold sammenkædet med en beskrivelse af hovedtrækkene i hans private godsstyrelse herunder ikke mindst hoveriforholdene på Løvenborg. Stoffet til denne redegørelse har dr. Skrubbeltang bl. a. hentet i godsarkivets fyldige og klart førte hoveriprotokoller, men tillige er der foretaget omhyggelige studier af brevkopibøger, korrespondancesager og godsregnskaber, som supplerer billedet af Løvenborgs godsadministration. Således grundigt forberedt kan man give sig i kast med selve hoveridagbogen.

Løvenskiold fik under arbejdet i hoverikommissionen et omfattende kendskab til omkring 60 sjællandske og fynske godssers administration og til de respektive godsejeres holdning i spørgsmål om hoveriet, landboreformerne og deres fæstebønders kår som helhed. Dagbogen kaster et skarpere lys over uenigheden mellem parterne, end det er tilfældet med kommissionsprotokollernes detaljerede referater. Som en hovedregel er dagbogen søgt ført løbende, men det skinner dog igennem, at Løvenskiold har gjort visse udkast til dens disposition og først senere har ladet de enkelte blade samle og indbinde. I de fleste tilfælde meddeler Løvenskiold en række væsentlige træk ved de enkelte hovedgårdes driftsmåder og avlingsarbejdernes inddeling i hovlodder på hovedgårdsmar-

kerne. Der er et vågent blik for driftsmæssige nyskabelser og forskellige godsejeres anvendelse af landbrugsmaskiner, hvilket Løvenskiold omhyggeligt noterer.

Nogen tør opremsning af facts er dagbogen ingenlunde – dens forfatter har spækket sine optegnelser med temperamentsfulde udbrud og snertende karakteristikker af godsejernes forstokkethed, men heller ikke bønderne undgår mindre gode skudsmål – de viste sig jo ofte – som Løvenskiold udtrykket det – stive som karetheeste under forhandlingerne om en ordning af deres fremtidige hoverivilkår. Foreningerne, der blev sluttet ved hoverikommissionens mellemkomst, kunne være yderst forskellige fra det ene gods til det andet. Ikke sjældent kom en forening blot til at omfatte en brøkdæl af et gods' bønder, idet hovedparten allerede havde indgået aftale om hoveriet med herskabet. Der blev ofte tale om foreninger, som var en blanding af pengeafløsning især for tærskningen samt visse ægtkørsler og avlingshoveri in natura. Man får et levende indtryk af det virvar af hoveriordninger, som rådede på landets godser: Under samme hovedgård kunne f. eks. visse hovarbejder være udstukket i et bestemt antal hovninger, medens atter andre arbejder var udmålt i et andet forhold. I mange tilfælde udførte de såkaldte hoverifri bønder et betydeligt naturalhoveri, som måske blot afveg i arbejdets art fra de øvrige hovbønders. Man konkluderer, at det virkeligt er forbundet med store vanskeligheder for nutidens landbohistorikere at finde en fællesnævner for hoveriarbejderne, der kan danne grundlag for blot nogenlunde bæredygtige beregninger over hoveriets omfang.

Som bilag foreligger bl. a. en oversigt over litteratur og registraturer vedr. hoverikommissionsarkiverne, ikke mindst en serie henvisninger til afsnit af hoverikommissionernes forhandlingsprotokoller er der grund til at glæde sig over.

Man kunne ønske sig, at kommende udgivere af historisk kildemateriale ville tage dr. Skrubbeltangs fremgangsmåde som forbillede, – her er virkelig vist omsorg for selv den ret forudsætningsløse læser.

Lotte Jansen

Ingwer Ernst Momsen: Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialgeographie. Schriften des geographischen Instituts der Universität Kiel, Band 31. Kiel, 1969. 422 s.

Ovennævnte bog udgør 2. del af en dissertation (fremlagt 1968), hvis 1. del udkom i trykken i 1974 med titlen »Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit 1769–1860« som bind 66 af »Quellen und Forschungen zu Geschichte Schleswig-Holsteins«. I denne 1. del, der er af stor interesse for alle, der beskæftiger sig med statistiske befolkningsundersøgelser, gives en historisk fremstilling og en vurdering af de danske folketællinger før 1864, medens 2. del udnytter folketællingsmaterialet, suppleret med andre kilder vedrørende Husum, til et »forsøg i historisk socialgeografi«. En tilsvarende undersøgelse kan ikke gennemføres for tiden efter 1864, da alle tællingslister til de tyske folketællinger frem til 1945 er blevet kasseret.

Momsen behandler i seks afsnit den samlede befolkningsudvikling, befolkningens demografiske og sociale struktur, landskabets indflydelse på socialstrukturen, samfundsforholdenes indvirkning på det undersøgte geografiske område (herunder de landsbyer, der støder op til Husum) og vandringerne som geografisk og socialt fænomen. Den minutøse fremstilling ledsages af et stort antal tabeller og illustreres af mange kort. Som bogens titel siger, er undersøgelsen koncentreret omkring købstaden Husums lokale forhold, men forfatteren inddrager til sammenligning et så betydeligt materiale fra det øvrige Slesvig,